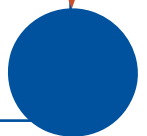

LEKAR FÖRR I TIDEN

Studielåda med handledning från
JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM

JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Studielådans innehåll	3
Inledning.....	4
BILDERNA berättar, om barns liv vid 1900-talets början	5-8
FÖREMÅLEN berättar, om barns lekar och leksaker.....	9-10
Lådan kommer till FÖRSKOLEBARNEN	11-12
Idéer och lästips	
Lådan kommer till SKOLBARNEN.....	13-14
Idéer och lästips	

Kontrollera före och efter användandet att samtliga föremål och bilder finns i lådan.
Kom ihåg att Du är ansvarig för lådan den tid Du förfogar över den.

Om något saknas eller blir skadat, meddela omgående Jönköpings läns museum,
el 036-30 18 00 eller e-post info@jkpglm.se

JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM
Dag Hammarskjölds plats 2
www.jkpglm.se
www.johnbauersmuseum.nu

Tel: 036-30 18 00

STUDIELÅDANS INNEHÅLL

Fotografier, 13 st ur läns museets bildarkiv

(bild nr 2 ur Nordiska museets arkiv, bild nr 13 ur Jane Fredlunds Så levde vi förr, ICA-förlaget 1971)

Läsebok för folkskolan, från 1919, tionde upplagan

Skugglekar, en demonstrationsbok

Dockskåpsmöbel från sekelskiftet (JM 21.457)

Plåtlok, troligen 1910-tal (JM 31.803)

Docka med porslins huvud från sekelskiftet (JM 34.790)

Trähäst, förminskad kopia av häst från 1850-talet (originalet gjordes till bröderna Hamilton på Boo slott i Närke)

Snöre till snörlekar

Kastanjehalsband

Snurror, 4 st, tillverkade av trådrullar

Kulor av sten och lera

Sprattelgubben ”Hampus”

Boll, tillverkad av svinblåsa

Boll, virkad

Slangbåge

Sälgpipor, 4 st

Djur tillverkade av kottar

Djur och båtar tillverkade av bark

Vedträdocka

Sabadillättika

Luskam

Flickdräkt, kopia av sekelskiftesdräkt: klänning, förkläde, strumpor och livstykke

INLEDNING

Fjärde dimensionen

*Den blickar aldrig framåt
som inte kan blicka bakåt,
den sörjer illa för barnbarn
som saknar intresse för farfar,
den vet föga om rummet
som inte har känsla för tiden,
den tänker föga på andra
som blott lever här och nu.*

Alf Henriksson

Ur diktsamlingen *Aftonkvist*

Under 1900-talet har vårt samhälle genomgått stora förändringar, som också har medfört att barndomen har förändrats.

Förr bodde ofta tre generationer under ett och samma tak. Det föll sig då naturligt att utbyta erfarenheter generationerna emellan. De gamla berättade för de unga om sin barndom och om de erfarenheter och kunskaper som de lärt sig av sina föräldrar och skaffat sig under sin levnad.

Idag är inte familjebanden lika starka. Varje generation lever mer var för sig. Barnen umgås mest med jämgamla på daghem, i skolor och på fritidshem. De flesta vuxna tillbringar större delen av sin vardag med förvärvsarbete bland andra vuxna. Vanligare är numera att mor- eller farföräldrar och barnbarn bor i skilda städer, vilket också bidrar till att generationsklyftorna ökar.

För att öka förskolebarnens och skolbarnens kunskaper och därmed förståelse för gamla tider och dess människor har denna studielåda iordningställt. Tanken är också att ge äldre människor, kanske inom vården, inspiration att minnas sin barndoms dagar.

Christina Söderlund, 1988

Producent

BILDERNA BERÄTTAR

Om barns liv vid 1900-talets början

Idag lever vi i ett överflödssamhälle, som vi tar för givet. Så har det inte alltid varit här i Sverige. För så sent som i början av vårt eget århundrade, 1900-talet, fick barnen mycket olika start i livet beroende på vilken familj man tillhörde. Det är inte så länge sedan fattiga barn måste gå hungriga från bordet.

Om bostaden

Bild 1

En del familjer bodde i stora och rymliga bostäder. Barnen hade sin egen barnkammare med gott om plats för gunghästen, dockskåpet och alla de andra leksakerna. Kanske fanns det t o m en trädgård där barnen hade en egen lekstuga att leka i.

Både på landsbygden och i städerna bodde dock många familjer i små lägenheter på ett eller två rum och kök. För att alla skulle få plats att sova låg barnen skavfötters i sängarna. När det var så trångt hemma kunde de inte ta med kamrater hem för att leka. Istället användes källaren, uthusen, bakgårdarna och skogen som lekplatser.

Bild 2

Fattiga och dessutom föräldralösa barn brydde sig sällan någon om. De hade sitt hem i fattigstugan. Här bodde de i ett enda stort rum tillsammans med gamla och sjuka människor som inte heller hade några pengar. Eftersom det var ont om mat tvingades barnen ibland ut på vägarna för att tigga:

”Vi är alltid hungriga... Vi går och tigger på dagarna Tilda och jag. Ibland får vi något gott, ibland drar de bara ut en låda i bordet och rotar fram några gamla brödbitar som de bitit i och smort med fläskflott.”

Om uppfostran

Bild 3

I välbeställda familjer anställdes en barnjungfru som såg till och skötte barnen, även om deras mamma var hemma.

Barnens utbildning var viktig hos borgerliga familjer. Pojkarna utbildades till att bli familjeförsörjare medan flickornas utbildning mest inriktades på att bli duktiga husmödrar och representativa värdinnor. På eftermiddagarna efter skolans slut väntade ofta lektioner i både pianospel och dans. Så här berättar en man, uppvuxen i ett borgerligt Jönköpingshem sin vanda inför sin första danslektion för ungefär åttio år sedan:

”Någon återvändo fanns icke och efter en liten promenad från vagnens slutstation stod jag i den blivande danssalen, klädd i blå cheviotkostym med kortbyxor, långa strumpor och blankskinnsskor, såsom det då hette. Där hälsade lärarinnan välkommen och sedan skulle alla eleverna som voro mellan 7 och 10 år hälsa på varandra, vilket överlag skedde med en viss blyghet.”

Om däremot föräldrarna var tvungna att arbeta hela dagen för att kunna försörja familjen, så passade de större barnen sina småsyskon under tiden.

”Mor började arbeta när mina halvsyskon var sex veckor gamla, sedan passade jag dem.”

Bild 4 och 5

I de flesta familjer började barnen tidigt hjälpa till hemma. Av mamma lärde sig flickorna att laga mat, tvätta och lappa kläder åt familjen. På landet behövdes barnen också som arbetskraft i lantbruksarbetet. Flickorna mjölkade, räfsade hö och band säd medan deras bröder fick utföra – vad som ansågs vara manliga sysslor – d v s sköta hästarna, tröska eller hjälpa till på fälten.

Bild 6

Även stadsbarnen fick tidigt börja arbeta och hjälpa till med familjens försörjning genom att jobba i fabrik eller som springpojkar respektive springflickor.

Om kläder

Bild 7, 8 och 9

Små barn, både pojkar och flickor, var fram till sekelskiftet klädda i kolt, d v s en klänning eller förlängd skjorta. Flickans kläder efter koltåldern bestod av en klänning med det obligatoriska bomullsförklädet. Förklädet skyddade klänningen samtidigt som den dolde dess skavanker (prova gärna studielådans flickdräkt). Pojkarna hade knälånga byxor, som även användes på vintern. När det var kallt hade både pojkar och flickor stickande yllestrumpor som hölls uppe av ett livstykke. Alla familjer ägde inte varma yllekläder att klä sig i på vintern. Det hände att fattiga barn t o m måste stanna hemma från skolan på vintern för att de inte ens hade skor att sätta på fötterna.

I gamla protokoll hittar man anmärkningar som:

”Frånvarande på grund av brist på skor.”

Eftersom det var dyrt att köpa skor gick många barn barfota hela sommarhalvåret. Man hade inte råd att slita på skorna i onödan.

”På somrarna går jag barfota ända tills det blir spår i snön efter fötterna och på vintern har jag ju stövlar, men en rock hade varit skönt. När det regnar eller snöar blir man dyblöt på vägen till skolan – vi har fem kilometer att gå – och så får man sitta i våta kläder hela dagen i den kalla skolsalen... Det är värst för flickorna. De har ju inga byxor, bara kjolar. När snön är djup kommer den ju upp på bara stjärten.”

I *Läsebok för folkskolan* fick barnen stava sig igenom hälsoregler om rena och torra kläder. Men det var svårt att följa dem om man bodde i ett kallt och dragigt hus utan vatten och avlopp. (Läs i studielådans exemplar.)

”Huden bör omsorgsfullt hållas ren. Orenlighet är källan till många sjukdomar. Tvätta dig dagligen i kallt vatten och bada dig om sommaren flitigt, dock med försiktighet...”

Om lekar

Bild 10 och 11

Trångboddhet var ett vanligt problem. Det var få barn som hade ett eget rum. Istället lekte barnen utomhus. I stan fanns spännande platser, stallar, verkstäder, ödetomter och bakgårdar. På landet fanns skogen. Principen ”man tager vad man haver” rådde ofta. En käpp eller en tunna kunde bli en häst. Barnen kunde även ta ett av tunnans järnband och rulla framför sig med hjälp av en pinne.

Bild 12

Att rulla tunnband är idag en lek som nästan är utdöd, medan andra lekar, ofta med gamla anor, fortfarande är lika livskraftiga. Detta gäller t ex att spela kula, forma figurer av snöre, göra skuggfigurer på väggen, rim, ramsor och olika sanglekar. Lekar som går långt tillbaks i folklig tradition men som lever kvar och ständigt förnyas.

En man uppvuxen i ett borgerligt Jönköpingshem för åttio år sedan berättar:

”Särskilt anordnade lekplatser funnos icke i sekelts början. Barnen voro därför i sina lekar hänvisade till den inbyggda gården, som tillhörde varje hyreshus, eller till gator och torg.”

”En sysselsättning, som man ägnade sig åt när vädret var vackert, var att bestryka väggar och dörrar på gårdens uthus med vatten. Detta kallades att ’leka målare’.”

Det följande ur samma berättelse ger en bild av ett vanligt förhållande för barn ur borgerlig miljö:

”Tråkigaste var det på sön- och helgdagar, då man icke fick springa och leka ute, ty det ansågs inte passande...”

”...kanske man plockade fram tennsoldaterna och ordnade något ’fältslag’, men då på något bord med tanke på kläderna, kanske roade man sig med modell- och skuggspelsteater, eller laterna magica med tillhörande glasbilder.”

Hygien

Bild 13

De dusch- och tvättmöjligheter som stod till buds var kanske inte alltid av bästa sort, speciellt inte under vinterhalvåret. Smutsen utgjorde en bra grogrund för löss. På vintern spred sig lössen t ex mellan mössorna på klädkrokarna i skolan. Lössen kliade hemskt och för att få bort dem användes luskam och sabadillättika. Först kammades lössen och gneten (äggen) bort ur håret. Sedan tvättades hår och hårbotten med sabadillättika. Ättikan sved hemskt där lössen hade bitit hål och sugit blod. För att vara på den säkra sidan kammades håret hängande över en bricka eller dylikt för att kunna kontrollera att inga löss var kvar. Om det fortfarande fanns löss kvar hördes det när de trillade ner på brickan och i sådant fall fick behandlingen upprepas.

FÖREMÅLEN BERÄTTAR

Om barns lekar och leksaker

Gamla tiders leksaker varierade i stort utförandet. Det fanns allt ifrån hemmagjorda barkbåtar till fabriksstillverkade porslinsdockor. Var barnen från ett rikt hem hade de ofta fabriksstillverkade leksaker. De fattigare barnen tillverkade sina leksaker själva. Pinnar, kottar, stenar eller något trasigt och överblivet föremål fick utgöra grundmaterial till deras leksaker. Om de fattigare barnen hade någon fabriksstillverkad leksak fick de oftast dela den med sina syskon.

Plåtlok

I samband med industrialismen vid 1800-talets slut blir det allt vanligare med fabriksstillverkade leksaker. I Sverige startar Gemla leksaksfabrik sin verksamhet 1861 och Bröderna Ivarssons (BRIO) från början anspråkslösa korgtillverkning har vid sekelskiftet utvecklats till en omfattande produktion av träleksaker.

Trähäst

Att tillverka sina leksaker var en del av leken. Samtidigt som pojkarna gjorde trähästar och tåg, lärde de sig hantera hammare, såg och kniv. Flickorna blev duktiga med nål och tråd när de sydde kläder till sina dockor.

Sälgpipor och slangbåge

Barnens lekar följde almanackan och årets växlingar. Då saven steg i träden på våren gav sig pojkarna ut i naturen för att tälja sälgpipor. Kanske hittade de samtidigt några lagom breda grenklykor att göra slangbågar av. Då gällde det också att få tag på gammal cykelslang eller strumpeband och en skinnbit till själva slungan.

Kulor av lera och sten

Att barnen började spela kula var ett säkert vårtecken. De som inte hade några färgglada ”köpekulor” gjorde sina egna av lera. De rullades så jämna och fina som möjligt. Det vanligaste spelsättet var att en spelare satsade fyra kulor i en pyramid. Den som lyckades rasera pyramiden vann den. Men kulorna som missade sitt mål fick flickan eller pojken som hade satsat pyramiden.

Tälja barkbåtar

När sommarregnet fyllde rännstenar och gårdsplanens gropar med vatten täljde pojkarna barkbåtar. Med en smal pinne som mast och ett tunt papper eller löv som segel var det dags för spännande segeltävlingar.

Djur av kottar och kastanjer

På hösten då gran- och tallkottarna föll ned samlade barnen på dem. Kanske plockade man också nedfallna kastanjer. Sedan lekte barnen ladugård där både kottar och kastanjer med ben av instuckna pinnar föreställde mjölkkor. De största kottarna och kastanjerna var ilskna tjurar eller starka hästar. Och de minsta föreställde fåren och deras lamm.

Så här lekte en pojke:

”Djuren utfordrades med grässtrån som lades vid kottens smalända som var huvudet. I fantasin var man rik när man hade så många kor som de största ställena i byn.”

Snurra av trådrulle

Tomma trådrullar användes som material till leksaker, t ex ville barnen ha dem att blåsa såpbubblor i. Om man sågade bort ändarna blev rullarna perfekta hjul till pojkarnas trähästar eller till flickornas dockvagnar.

Snurror att spela topp med gjordes enkelt av avsågade trådrullsändar. Genom vardera trådrullshål kilades en liten pinne.

Halsband

Ytterligare en annan funktion fick gamla trådrullar som sågades i skivor, trädde upp på ett snöre och målades i vackra färger. Vips prydde sig flickorna i fina halsband. Barnen trädde också halsband av kastanjer.

Bollar

Innan det fanns bollar av gummi eller plast tillverkade barnen dem själva. När grisen slaktades till jul fick barnen urinblåsan att blåsa upp och torka. Den blev en rolig boll att leka med. Man kunde också hålla några ärtor i urinblåsan och så hade de riktigt små barnen en skallra att roa sig med. Flickorna gjorde sig bollar genom att vira ett garn runt en kork och virka ett skyddande hölje i glada färger. Andra bollar klädde de med ihopsydda tyg- och skinnlappar.

Dockor

Dockan var nog flickornas käraste leksak, antingen de hade en fin ”köpedocka” med porslins- eller celluloidhuvud eller hemmagjord trasdocka eller vedträdocka. Utseendet på trasdockan berodde på vilket tyg och stoppning som användes. En vedträdocka fick de genom att binda ihop två vedträn i ett kors och rita dit ögon, näsa och mun. Dockans huvud pryddes med en sjalett av ett överblivet tygstycke. En kjol kunde klippas till av mammas utslitna förekläde.

Till ”köpedockarna” fanns en mängd olika tillbehör. Hela köksutrustningar i miniatyr kunde t ex herrgårdsbarnen leka med, eller små symaskiner som det gick att sy på. I museernas samlingar är det oftast denna typ av leksaker som finns bevarade medan barnens hemmagjorda leksaker tyvärr är utnötta och slängda.

Lådan kommer TILL FÖRSKOLEBARNEN

Tänk på vilket spännande ögonblick det är att öppna ett paket eller en låda. Öppna och packa därför upp studielådans innehåll tillsammans med barnen!

Lådans innehåll kan med fördel användas vid flera tillfällen.

Dela gärna upp barnen i mindre grupper och berätta om hur man levde förr med hjälp av de foton och föremål som finns i lådan.

Låt barnen fantisera ihop en särskild familj från förr:

- berätta vad personerna hette
- hur de bodde
- vem som passade barnen
- vad barnen hade för kläder och leksaker etc

För att lättare leva sig in i hur denna familj hade det kan barnen själva åskådliggöra familjens liv genom att leka mamma, pappa, barn.

Prova gärna studielådans kläder.

Låt barnen jämföra med hur de själva har det idag. Vad tycker de är bra och dåligt med de olika sätten att leva?

Vill de ändra på något i sin egen vardag så att den mer liknar tillvaron som det tidiga 1900-talets barn upplevde?

Om det finns möjligheter kan ni laga någon enklare rätt när ni pratar om vad man åt förr. Det var vanligt att t ex rågmjölgröt stod på bordet:

1 ¼ l vatten
4 dl grovt rågmjöl
½ msk salt

Koka upp vattnet och tillsätt saltet. Vispa försiktigt ned rågmjölet och rör om med en träsked. Låt gröten koka 10 min. Servera med lingon och mjölk.

Lek med de olika leksakerna som finns i studielådan. De skiljer sig både i material och till utseende från dagens leksaker.

- Var och med vem leker dagens barn?
- Har de någon eller några hemmagjorda leksaker?

Med lite hjälp kan barnen själv lätt tillverka lådans hemmagjorda leksaker:

- En träbit och några färgglada tygtrasor kan bli en vacker vedträdocka.
- En personlig trasdocka tillverkas lätt av en strumpa och lite restgarn till ögon och mun.
- Tag med barnen ut till skogen för att plocka grankottar och gör kossor, kalvar och tjurar att leka bondgård med.
- När det är höst, plocka nedfallna kastanjer tillsammans med barnen. Stick hål genom kastanjerna med en grov stoppnål. Sedan kan barnen trä egna vackra kastanjehalsband.

Bjud in någon äldre person som berättar minnen från sin barndom.

LÄSTIPS:

Beskow, Elsa	<i>Barnen på Solbacken</i> , Albert Bonniers förlag, Stockholm 1974
Fredlund, Jane	<i>Så levde vi</i> , ICA-förlaget, Uppsala 1971
Furuland, L/G	<i>Barnens rim och ramsor, gåtor och ordspråk</i> , Gidlunds förlag, Stockholm 1983
Gelotte, A-M	<i>Ida Maria från Arfliden</i> , Tidens förlag, Danmark 1983
	<i>Tyra i 10:an Odengatan</i> , Tidens förlag, Danmark 1981
Klintberg, Bengt af	<i>Pelle plutt, ramsor och rim från gåtor och gårdar</i> , 1983, Tidens förlag, Malmö 1987
Larsson, Carl/Rudström	
Lennart	<i>Ett hem</i> , Albert Bonniers förlag, Stockholm 1974
Lindgren, Astrid	<i>Spelar min lina</i> , Rabén & Sjögren, Danmark 1984
Lundqvist, Lars	<i>Fanny och morfar</i> , Rabén & Sjögren, Århus 1982
Pettersson, Olga/Andrae	
Monica	<i>Olga berättar</i> , Sveriges Radios förlag, Nacka 1979
Sedvall, Barbro	<i>Bagarbarn</i> , Albert Bonniers förlag, Spanien 1977
Unge, Stig/Levin-Torudd,	
Cecilia	<i>Barn på farfars tid</i> , Verdandi, Solna 1972

Lådan kommer TILL SKOLBARNEN

Studielådan lämpar sig bäst att användas i mindre grupper, t ex i halvklass eller i grupparbete. Jämför barnens vardagsliv i början av seklet med hur barnen lever idag. Nedan följer några frågor som utgångspunkt för en diskussion om tidigare generationers barndom. Bjud gärna in någon äldre person till samtal kring dessa frågor:

- På vilket sätt har bostadsstandarden ändrats under 1900-talet? Hur bor vi nu (lägenhet, villa, eget rum)?
- Hur skiljer sig gångna tiders barnpassning och barnuppfostran från hur det är idag? Diskutera för- och nackdelar.
- Hur såg man på barnarbete förr? Hur ser man på det idag?
- Korv och pommes frites, pizza, spaghetti och köttfärssås. Slå upp dessa maträtter i en gammal kokbok. Finns de med? Om inte, vad åt man istället?
- Tycker du att barnens kläder förr var praktiska? Varför? Skulle du trivas i dessa kläder?
- Är det någon skillnad på hur man lekte förr och nu? I så fall vilken?
- Finns/fanns det särskilda pojk- eller flicklekar?

Studielådans tidsspeglning av att vara barn i början av 1900-talet är tänkt att stimulera eleverna till egna reflektioner och frågeställningar. De kan arbeta vidare genom att ta kontakt med och intervjua äldre personer i sin egen närmiljö. Det kan vara någon som bor i samma trappuppgång eller någon äldre släkting som gärna berättar om sin barndom och svarar på elevernas frågor, t ex vad man tänkte och kände eller vad man oroade sig för och hoppades på.

Låt eleverna göra en väggutställning med foton, föremål, teckningar och text som presenterar deras studieresultat.

Att skriva en pjäs, historia, novell, dikt etc om barn förr kan också mana till eftertanke och förståelse för gångna tider. Ett alternativ är att spela upp pjäsen ”Ruskaby skola”. Den hittar du på biblioteket i Walter Stenström, Pjäser I, Årsexamen i Ruskaby skola, Svenska läraretidningens förlag, Stockholm 1962.

LÄSTIPS:

- Fogelström, Per-Anders *Barn av sin stad* (vuxenbok – läs inledningskapitlen!), Albert Bonniers förlag, Stockholm 1978.
- Furuland, L/G *Barnens rim och ramsor, gåtor och ordspråk*, Gidlunds förlag, Stockholm, 1983.
- Jonsson, Runer
Klintberg, Bengt af *Hyttpojckarna*, Tidens förlag, Kristianstad 1987
Pelle Plutt, ramsor och rim från gator och gårdar, 1983,
Tidens förlag, Stockholm, Malmö 1987
- Larsson, Mona *När jag var barn*, 1900-talets historia, Liber Läromedel, Stockholm 1981.
- Lindgren, Astrid
Millbourn, Ingrid
Nilsson, Ulf
Olsson, Bengta
Petersson, Hans *Rasmus på Luffen*, Rabén & Sjögren, Malmö 1988
Morfar berättar. Förr i tiden, Liber Läromedel, Lund 1983
Pojkjävlarna, En bok för alla, Kungsbacka 1982
Prästgårdsbarnen, Almqvist & Wiksell, Värnamo 1984
Dagen när allting hände, Rabén & Sjögren, Malmö 1973
Dagen när Simon försvann, Rabén & Sjögren,
Göteborgs offsettryckeri AB, Stockholm 1977
Dagen innan vintern kom, Rabén & Sjögren, Södertälje 1976
Dagen när Simon flyttade, Rabén & Sjögren, 1977
Dagen när Simon strejkade, Rabén & Sjögren, Göteborg 1979
De fyra hemlösa, Almqvist & Wiksells, Gotab, Malmö 1977
- Rudström, Lennart *Sörgårdsbilder, idyll och verklighet*, Albert Bonniers förlag, Stockholm 1978
- Sundh, Kerstin *Skomakarungen*, Almqvist & Wiksell, Malmö 1977
Önskeklöver, Almqvist & Wiksell, Eskilstuna, 1978
Viktor, Almqvist & Wiksells Förlag AB, GDR 1979